

УДК 174.+17.021.2

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ

Юлія Меліхова

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
кафедра культурології
вул. Пушкінська, 77, 61024, м. Харків, Україна*

На основі філософсько-правового підходу розглянуто етичні засади професійної діяльності судді та здійснено системний аналіз феномена морально-професійної культури судді, що дає можливість обґрунтувати його сутність як єдність професійного потенціалу судді та спрямованості його світогляду і соціально-психологічних настанов діяльності.

Ключові слова: етичні засади професійної діяльності судді, морально-професійна культура судді, особистісний професійний потенціал судді, спрямованість світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності судді.

Філософське осмислення етичних засад професійної діяльності судді зумовлене практичними проблемами функціонування судової системи загалом і рівнем морального та професійного розвитку членів судового корпусу України зокрема. Показовим є те, що в суспільній свідомості суддя має бути провідником системи моральних і правових ідеалів. Тому, працюючи суддею, необхідно постійно співвідносити власні дії з морально-правовими цінностями, що є досить нелегким випробуванням на стійкість, відданість ідеалам і принципам.

Останнім часом спостерігається тенденція інтернаціоналізації етичних вимог, що висуваються до представників судової влади. Рівень морального розвитку судді як визначальна характеристика його особистості все більше привертає увагу міжнародних організацій, що виражається у низці рекомендацій і документів. Це пояснюється схожістю поглядів міжнародної спільноти на поведінку суддів, їх етичний «образ», незважаючи на всі наявні розбіжності в національних матеріальних і процесуальних законодавствах. Однак треба визнати, що вимоги, які в них містяться, мають узагальнений для всіх держав характер і формують лише базову кінцеву мету – справедливість, незалежність, неупередженість тощо.

В Україні, незважаючи на недостатній досвід нормативного регулювання поведінки суддів, відбулися значні позитивні зрушення стосовно організації судової влади, здійснення правосуддя, добору кадрів на посаду судді тощо. Це законодавчо закріплюється у законі України «Про судоустрій і статус суддів», який набрав чинності 30 вересня 2016 року. Однак показовим є те, що тільки змінами у законодавстві радикально оновити сферу судочинства неможливо.

Відповідно до закономірностей цивілізаційного процесу (розвитку демократії, свободи, гуманізму тощо – *Ю.М.*) зовнішній соціальний контроль над активністю людини на суспільному та індивідуальному рівнях, який домінував протягом тривалого часу, в умовах ринкових відносин поступається самоконтролю. За таких обставин суспільство потребує особистості нового соціокультурного типу, котра визнає пріоритет універсальних загальнолюдських цінностей і може протидіяти егоїстичним спрямуванням власної активності. Пошуки ціннісних орієнтацій як життєтворчих ідеалів і смислів, окреслення шляхів і стратегій самовдосконалення особистості, розуміння неповторності її екзистенційного існування, усвідомлення причетності до долі соціуму є характерними для трансформаційних

процесів у напрямку етизації та гуманізації в галузі права і правозастосування зокрема. Тому одним із найважливіших завдань, яке постало перед сучасним вітчизняним судочинством, вочевидь, є світоглядно-ціннісна переорієнтація членів судового корпусу, постійного морального і професійного самовдосконалення.

Так, у власному прагненні досягнути філософську сутність етичних засад професійної діяльності судді вважаємо необхідним звернутися до концепту культури особистості як системи вищого порядку. А на основі цього дослідити її підсистему – морально-професійну культуру судді. Це передбачає визначення різноманітних системоутворюючих зв'язків і вимагає аналізу її функціонування.

Показовим є те, що термін «морально-професійна культура судді» дослідники не використовують як самостійне поняття, оскільки професійна культура судді розглядається ними окремо від моральної і навпаки. Проте у визначенні професійної культури судді йдеться про рівень його морального розвитку, а у визначенні моральної культури судді – про професійну компетенцію, яка є визначальним складником професійної культури. І це має пояснення, адже правосвідомість (у повному значенні – система уявлень про право, суб'єктивна основа права – Ю.М.) і моральна свідомість пов'язані єдиними трансцендентально-феноменологічними та аксіологічними смисловими центрами. Отже, морально-професійну культуру судді необхідно досліджувати як певну систему, оскільки розгляд комплексу «професійних» якостей ізольовано від моральних орієнтирів, настанов, поглядів є неповним аналізом явища. Тому на основі синтезованих здобутків попередніх науковців зроблено спробу подати визначення досліджуваного явища в дещо модифікованому вигляді. Так, із філософсько-правового погляду слід розглядати морально-професійну культуру судді як специфічну єдність аксіологічного й емпіричного начал його особистості та реалізацію їх у професійній діяльності. Адже, наприклад, такі найбільш важливі для успішного здійснення професійних функцій особистісні риси судді, як справедливість, принциповість, чесність, сумлінність, незалежність, відповідальність, неупередженість, гуманність неможливо розуміти тільки як професійні чи як моральні риси. Тому не можна вести мову про високий рівень професійної культури судді без належного морального наповнення його особистості і, навпаки, будь-які найщиріші прагнення захисту прав і свобод, покращення правозастосовної практики, належного здійснення правосуддя можуть руйнуватися через низький рівень особистісного професійного потенціалу судді.

З огляду на наведене, морально-професійна культура судді визначається як прояв ступеня морального і професійного розвитку його особистості, єдність особистісного професійного потенціалу судді та спрямованості його світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності.

Рівень професіоналізму судді визначається наявністю розвинутого особистісного потенціалу, який недоцільно розглядати, обмежуючи його структуру наявністю тільки таких параметрів, як знання, уміння, навички, які часто об'єднують у категорію кваліфікованості (арифметичного знання законів – Ю.М.). Це призводить до відомого іронічного вислову Еразма Роттердамського про те, що «...правознавці є дурні, бо одним духом цитують по шістьсот законів, жоден з яких не стосується справи» [1, с. 68]. Під час більш глибокого аналізу цього явища очевидним стає те, що підсумковим вираженням, метою особистісного професійного потенціалу є готовність і здатність судді до здійснення ним ефективного праворозуміння та правозастосування, а успішність цих процесів безпосередньо залежить (не применшуючи ролі знань, умінь, навичок і здібностей – Ю.М.) від рівня культури правового мислення судді. Тому саме цей елемент є найсуттєвішим у структурі особистісного професійного потенціалу судді.

Загалом, культура мислення судді визначається як ступінь соціалізації, інтегризації у процесі професійної діяльності способів, засобів, норм і правил розумових дій під час узагальненого пізнання дійсності, зафіксованих у суспільному досвіді та систематизованих у наукових теоріях. Вона не вичерпується високим рівнем знань, умінь і навичок, а здебільшого, характеризується стилем мислення, його діалектичністю, критичністю, динамізмом, творчістю. На жаль, такі здібності притаманні не всім претендентам на суддівську посаду, рівень культури мислення (знань, умінь, навичок, творчих здібностей – Ю.М.) судді залежить не тільки від здатності останнього до раціонально-логічних способів пізнання, а й від аксіологічних способів освоєння дійсності.

Культуру правового мислення судді можна визначити як сталу систему правових знань, способів, методів і форм інтерпретації, якими суддя як спеціаліст керується у професійній діяльності. Саме її рівень відбиває процес і результат мисленнєвої діяльності судді, який поєднує пізнання та розуміння права, його оцінку як цілісного явища.

Головною функцією культури правового мислення судді є розуміння або інтерпретація правової норми. У процесі розуміння-інтерпретації суддя здійснює акт співвіднесення конкретного випадку загальній нормі, виступаючи співзаконодавцем. У цьому творчому акті виявляється його здатність до судження й оцінювання. Тому мета правового мислення судді – погодити особливе і всезагальне, суб'єктивне і об'єктивне. Оскільки норма є цілим, що узагальнює численні аналогічні ситуації, а конкретний випадок – одиничним (однією із цих ситуацій), виникає герменевтичне коло: щоб зрозуміти ціле, необхідно розпочати з одиничного, але щоб зрозуміти одиничне, треба мати уявлення про ціле. Тому правозастосовчий процес за своєю сутністю є творчим, глибоко інтуїтивним. Однак така думка потребує обґрунтування, оскільки в межах класичної філософської парадигми в розумінні правового мислення цей ірраціональний момент ігнорується внаслідок початкової методологічної настанови на вилучення всього суб'єктивного, переживаного, життєвого як такого, що заважає об'єктивному пізнанню.

Слід зазначити, що в концептуальній схемі правового мислення науковцями (С.І. Максимов, А.І. Овчинников) уживається поняття «бажане право» як образ «належного» у правосвідомості судді. Саме оцінювання або співвідношення цього образу «належного» зі змістом «належного» норми і здійснює суддя в процесі правового мислення. Одночасна наявність у свідомості судді двох смислових структур – «бажаного» і позитивного права – зумовлює їх поступове злиття. І тільки інтуїтивно «відчувши», що всезагальності, правильності в позитивній нормі більше, ніж у сформованому ним для самого себе «бажаному праві», суддя може скорегувати свій образ права з даними іззовні. Унаслідок цього можна стверджувати, що розуміння правової норми завжди є актом співвіднесення її з інтуїтивним «бажаним правом». Саме на його основі здійснюється процес розуміння будь-якого закону, адже метою тлумачення є не просто усвідомити зміст норми, а «...розкрити, розгорнути в найбільш детальних положеннях», щоб не виникало сумніву у співвіднесеності ситуації з нормою, яка тлумачиться. Отже, «бажане право» одночасно є результатом правового мислення і його передумовою [2, с. 117; 3, с. 80].

Необхідно також зазначити, що здатність судді до формування «бажаного права» не визначається тільки його природною обдарованістю і високим рівнем професійних знань. Цьому неможливо навчитися, бо для оцінювання ситуації в судді повинен сформуватися власний, особистісний «ціннісний хребет», а це здобувається життєвим і професійним досвідом. Тому, на наше переконання, на посаду судді може претендувати високоморальна особистість, яка має великий життєвий і професійний досвід.

Отже, основою рефлексивної позиції судді в процесі правового мислення є знання суспільного життя, сформовані в межах тієї чи іншої соціокультурної системи. Саме вони – та «безсумнівна, але завжди сумнівна передумова», в межах якої здійснюється процес праворозуміння. Із філософського погляду право, держава та інші «складові» соціокультурного світу формують єдине герменевтичне коло, глобальний і всеохопний текст, а там, де є текст, завжди виникає процес розуміння, який ґрунтується на неявному знанні, «перед-знанні і перед-розумінні». Їх сукупність становить «перед-судження», зумовлені соціокультурною традицією, які першочергово формують горизонт розуміння судді.

Отже, суддя завжди має попереднє розуміння, задане йому моральною і правовою традиціями, в межах яких він сформувався як особистість, що доводить безпідставність полеміки навколо «істинного» праворозуміння, придатного для всіх часів, народів і культур. Тобто суддя не може покладатися лише на те, в якій історичній ситуації було ухвалено певний закон, якими були наміри і настанови законодавця. Навпаки, він повинен усвідомити зміни у суспільному житті, правових відносинах, які відбулися з того часу і, відповідно, спочатку визначити нормативну функцію закону, тобто зрозуміти його зміст, і співвіднести з конкретним випадком. Це означає, що суддя, безперечно, завжди повинен керуватися законом, але нормативний зміст останнього має бути визначеним з урахуванням того, до якого його слід застосувати.

Так, наприклад, правознавець О.В. Капліна підкреслює, що існують норми права, форма і зміст яких суперечать одна одному, або норми, у формулюванні яких порушено правила законодавчої техніки. У такому разі самим тлумаченням норми не обійтися, а тому суддя повинен обґрунтувати власну позицію, назвати всі мотиви, які сприяли формуванню його висновків по суті справи [4, с. 66]. Отже, позитивістська ідея досконалої правової догматики, яка б перетворила будь-який вирок на простий акт дедуктивного силогізму, не досконала, оскільки розрив між усезагальністю закону і конкретним правовим положенням в окремому разі не може бути знищеним за своєю сутністю через абстрактність або шаблонність права. Саме це і зумовлює необхідність пошуку справедливості суддею в кожній конкретній ситуації.

Тож культура правового мислення судді є складним механізмом взаємозв'язку «мислення в праві», зумовленого особливою природою правового знання, що має вираз у долученості особистості судді до цього процесу.

Особистісний професійний потенціал судді може застосовуватися і реалізуватися по-різному. Наприклад, на індивідуально-суб'єктивному рівнях він може спрямовуватися як на збагачення буття – самовдосконалення, самореалізацію, так і на гальмування цього процесу – зубожіння буття, саморуйнацію особистості. На соціальному рівні його застосування і реалізація визначаються антропоцентричними, соціоцентричними, егоцентричними та іншими орієнтаціями особистості судді. Ідеться, насамперед, про те, що діяльність особистості завжди має ту чи іншу соціальну і моральну значимість відповідно до її ціннісних орієнтацій, потреб, переконань. Так, суддя навіть із найвищим рівнем особистісного професійного потенціалу може діяти непрофесійно, незаконно, аморально та антигуманно.

Так, на практиці трапляються випадки, коли судді лише прикриваються гаслами служіння народу, державі, а насправді діють як виразники інтересів певних бізнес-кланів, політичних сил, волі керівництва суду тощо. Тут важливу роль має відігравати позиція судді: «В ім'я чого я повинен судити?». Тому саме спрямованість особистості визначає специфіку, рівень, силу функціонування елементів особистісної структури, субординуючи всі прояви психічного життя особистості.

Отже, можна стверджувати, що спрямованість діяльності судді залежить від спрямованості його світогляду і соціально-психологічних настанов, які докорінно визначають соціальну, моральну і професійну орієнтацію судді. Тому вважаємо доцільним надалі послуговуватися терміном «спрямованість світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності судді».

Спрямованість світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності судді – це ціннісний вимір його особистісного професійного потенціалу, соціальна, моральна і професійна зорієнтованість, яка формує ціннісно-орієнтаційну і мотиваційну серцевину морально-професійної культури.

Основу спрямованості світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності судді становлять цінності. Загалом, поняття «цінність» виражає ідею досконалості, якій притаманна реальна досяжність. Особистість і суспільство, свобода і рівність є цінностями в їх взаємній співвіднесеності. Отже, в умовах, коли людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека проголошені Конституцією України найвищою цінністю і на перший план висувуються гарантії прав і свобод громадянина, діяльність судді повинна ґрунтуватися на загальних морально-правових цінностях, що базуються на принципах гуманізму, справедливості, законності, незалежності, патріотизму, колективізму та інших.

Сутність гуманізму фокусується на визнанні людини найвищою цінністю. Цей принцип орієнтує на захист її прав, свобод, честі та гідності, скеровує діяльність суспільства, спільнот, соціальних груп та інших соціальних суб'єктів на створення умов для повноцінного саморозвитку людини. Звичайно, специфіка професійної діяльності змушує суддів бути суворими, твердими, жорсткими в боротьбі зі злом, захищаючи інтереси людини і суспільства, але в цій жорсткості (у жодному разі не жорстокості! – Ю.М.) – вища мета, оскільки у такий спосіб забезпечуються умови для стабілізації суспільного життя, гармонійного розвитку людини. Отже, цінність і ефективність судової діяльності вимірюється людяністю судді.

Вагомого значення у шкалі морально-правових цінностей судді набуває справедливість, що конститується взаємним визнанням суб'єктів. Вона відіграє роль особливого соціального, морально-правового і регулятивного механізму-принципу, який підтримує міру рівноваги цінностей і визначає момент домінування під час конфліктного зіткнення різних цінностей на користь цінності саморозвитку і самореалізації та зобов'язує враховувати всі аспекти діяльності соціальних суб'єктів, встановлювати відповідальність між її заслугами і суспільним визнанням, правами і обов'язками, працею і винагородою, злочином і покаранням, діянням і розплатою, метою і засобами її досягнення. Невідповідність цих співвідношень сприймається як несправедливість. Слід наголосити, що саме справедливість віддавна вважали синонімом правосуддя – наші предки говорили: «Несправедливий суддя гірше ката». Отже, справедливість для судді повинна бути однією з найвищих цінностей у його професійній діяльності, бо саме для її утвердження в суспільстві створюється право і судова система.

Своєрідною конкретизацією принципу справедливості є законність. Очевидно, що професійна діяльність та поведінка судді повинні бути зразком дотримання законів, їх духу і змісту. Отже, суддя повинен бути прикладом законослухняності, неухильно дотримуватися присяги і завжди поводитися так, щоб своєю діяльністю і поведінкою зміцнювати віру громадян у справедливість, чесність, незалежність і неупередженість суду.

У статтях 126 і 129 Конституції України йдеться про важливість принципу незалежності суддів від будь-яких впливів [5], що означає не тільки заборону втручання в судову діяльність, а й одночасно покладає на суддю морально-правову відповідальність за спра-

ведливість ухвалених ним рішень. Сповідуючи принцип незалежності у власній професійній діяльності, громадському і приватному житті, члени суддівського корпусу цим самим сприяють зміцненню авторитету судової влади.

Принцип патріотизму культивує в судді любов до України, до свого народу, гордість за його культуру, складовою якої є право. Суддя повинен використовувати інтелектуальні здобутки нації, у яких закладено правовий менталітет (право є основним чинником національної ідеї, одним з атрибутів державності – Ю.М.). Тому пріоритетною для судді має бути первинність національного і вторинність інтернаціонального, інакше він буде позадержавним, позанаціональним спеціалістом. До того ж, як свідчить практика, суддя-патріот активніше і ретельніше захищає законність, права та інтереси свого народу.

У сучасних умовах індивідуалізації особистості важливого значення набуває колективізм, який орієнтує на співпрацю, взаємодопомогу, єдність у досягненні мети. Безумовно, щоденне спілкування зі своїми колегами, співробітниками важливе для судді, тому невміння контактувати, небажання спілкуватися, а також прояви зневаги загрожують самоізоляцією в колективі, вимушеною самотністю, що часто призводить до сумнівних із погляду моральної характеристики вчинків. До того ж відомо, що в судових органах існує певна специфіка взаємовідносин між співробітниками. Це стосується інколи підвищеного інтересу до роботи колег, хоча відомчі нормативні документи і передбачають, що без службової необхідності та санкцій керівництва не слід цікавитися справами того чи іншого судді. Отже, тактовність і делікатність зміцнюють повагу, довіру між колегами, а усвідомлення колективних інтересів як пріоритетних порівняно з особистими визначає морально-психологічний клімат у колективі, його дієздатність та вмілу організацію професійної діяльності взагалі.

Реалізація будь-якої діяльності неможлива без вольової саморегуляції. Саме воля є тим специфічним механізмом, завдяки якому суддя може цілеспрямовано та свідомо керувати власними вчинками, бажаннями, діями. Водночас важко переоцінити вплив волі на формування морально-професійної культури судді взагалі, адже в процесі самовдосконалення саме воля відіграє надзвичайно важливу роль. Недоліки вольового розвитку призводять до безсистемності, недисциплінованості, безініціативності, формального виконання професійних обов'язків, непослідовності, нездатності захищати власні погляди і переконання – низького рівня морально-професійної культури судді.

Отже, морально-професійна культура судді – це динамічний процес власного становлення судді як людини і фахівця, джерелом якого є якісна взаємодія особистісного професійного потенціалу і спрямованості світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності. Професія судді – царина духовних, високоосвічених, талановитих особистостей із гуманістичними поглядами на проблеми сучасності взагалі і кожної людини зокрема.

Список використаної літератури:

1. Роттердамський Е. Похвала глупоті, або похвальне слово Дурості, виголошене Еразмом Роттердамським. Домашні бесіди / Е. Роттердамський ; пер. з латин. В. Литвинова, Й. Кобовав. – К. : Основи – 1993. – 319 с.
2. Максимов С.І. Філософсько-правове мислення / С.І. Максимов // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. – Х., 2001. – № 4(27). – С. 15–164.
3. Овчинников А.И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А.И. Овчинникова // Изв. вузов. Правоведение – 2004. – № 4. – С. 160–169.
4. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія / О.В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 296 с.
5. Конституція України. – Х. : Одіссей, 2010. – 56 с.

ETHICAL BASIS OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE JUDGE**Yulia Melikhova**

*Yaroslav Mudryi National Law University,
Department of Studies on Culture
Pushkinskaya str., 77, 61024, Kharkiv, Ukraine*

On the basis of philosophical-legal approach ethic principles of professional activity of judge are considered and the analysis of the systems of phenomenon as morally-professional culture of a judge that gives an opportunity to ground his essence as unity of professional potential of judge and orientation of his world view and socialpsychological discipling of activity is carried out.

Key words: ethic principles of professional activity of judge, morally-professional culture of a judge, personal professional potential of judge, level of ethical and legal thinking of a judge, world view orientation and social-psychological attitudes of judge's activity.